

В. І. Кротенко

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної психології та медицини
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ПСИХОЛОГІВ (СПЕЦІАЛЬНИХ, КЛІНІЧНИХ)

У статті розглянуто проблему використання кейс-методу у підготовці психологів (спеціальних, клінічних). Акцентовано увагу на сутності кейс-методу як інтерактивного методу навчання та як форми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів; як педагогічної технології, що використовується в процесі фахової підготовки психологів (спеціальних, клінічних). Зазначено, що організація навчального процесу спрямовується не лише на засвоєння окремих блоків теоретичної інформації, а й на здатність студентів приймати самостійні рішення та діяти в різних ситуаціях, практично використовуючи накопичені знання. Для досягнення таких результатів необхідно застосовувати нові підходи до організації освітнього процесу, орієнтуючись на особистісну та професійну індивідуальність кожного студента, спираючись у процесі навчання на диференційний та творчий підхід, використовуючи варіативність інтерактивних форм і методів підготовки. Такий підхід не лише підвищує вірогідність засвоєння знань, а й дає змогу виходити за їх рамки у зону розвитку у студентів аналітичних умінь та самосвідомості, навичок спілкування і лідерства, формування здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності.

Розкрито потенціал кейс-методу як потужного інструменту інтерактивної, особистісно-орієнтованої стратегії навчання студентів, спрямованого на розвиток у них критичного мислення, комунікативних умінь та навичок міжособистісного спілкування. З'ясовано, що найбільш потужними є кейси, які дають можливість отримання низки обґрунтованих оцінок, що призводить до варіативних, але однаково правдоподібних та доведених висновків. Пропонується використання кейс-тригерів, які представлені у вигляді невирішених або провокативних питань, що потребують подальших пошуків та обговорень. Особлива увага приділяється розробленню кейсів, які спеціально орієнтовані на вироблення у студентів навичок наукової діяльності (перерваний кейс).

Проаналізовано результати використання кейс-методу у освітньому процесі з акцентом на питаннях методології, можливостей використання у підготовці психологів та оцінки його загальної ефективності і потенціалу.

***Ключові слова:** інтерактивний, критичне мислення, концептуальне мислення, кейс-метод, освітня ефективність, кейс-тригер, перерваний кейс.*

Постановка проблеми. В умовах реформування української освіти та введення нових освітніх стандартів сучасні освітні заклади вирішують надважливе завдання, яке полягає у виведенні системи освіти на новий рівень, що відповідатиме викликам часу. Формування соціально активної, ініціативної і творчої особистості є чіткою вимогою сучасного суспільства до освітньої підготовки молоді.

Модернізація української освіти сьогодні орієнтована не лише на перегляд змісту предметних дисциплін, а й на впровадження різних підходів до методики викладання, розширення арсеналу методичних прийомів, активізацію самостійної діяльності студентів, формування пошукових умінь, критичного осмислення, укріплення ціннісних орієнтирів та використання теоретичних знань у практичній діяльності.

Нові освітні стандарти вищої школи зосереджені на реалізації компетентнісного підходу, основу якого становить діяльнісний характер нав-

чання. При цьому організація навчального процесу спрямовується не тільки на засвоєння окремих блоків теоретичної інформації, а й на здатність студентів приймати самостійні рішення та діяти в різних ситуаціях, практично використовуючи накопичені знання. Для досягнення таких результатів необхідно застосовувати нові підходи до організації освітнього процесу, орієнтуючись на особистісну та професійну індивідуальність кожного студента, спираючись у процесі навчання на диференційний та творчий підхід, використовуючи варіативність інтерактивних форм та методів підготовки.

Потужним інструментом інтерактивної, особистісно орієнтованої стратегії у навчанні студентів є метод кейсів, спрямований на розвиток у них критичного та концептуального мислення, комунікативних умінь та навичок міжособистісного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Платформою для створення і розвитку кейс-технології стала американська система підготовки

спеціалістів. У ХХ ст. на базі Гарвардського університету почали широко розповсюджуватися кейс-ситуації для опрацювання студентами, які навчаються за різними напрямками підготовки. К. Крістенсен назвав кейс-метод навчанням «мистецтву управління невизначеністю», у якому викладач виступає як автор, організатор, модератор, суддя та партнер у спільних зі студентами пошуках вирішення реальних проблем і завдань [1, с. 35]. На відміну від лекцій та семінарів метод кейсів розгортається без детального сценарію, що вимагає від ведучого вміння одночасно управляти і змістом, і процесом навчання, а також ретельної попередньої підготовки [2, с. 68].

Функції та навчальні можливості кейс-методу описано в роботах Л. Барнса, О. Віханського, Л. Вавілової, О. Смолянинової, Н. Піскунової, Е. Піліпенко та ін.

Ефективність використання кейс-методу в процесі викладання дисциплін гуманітарного циклу доведено в роботах Т. Кошманова, О. Лапузіна, З. Скрипник, О. Шевченко та ін.

Г. Каніщенко, О. Сидоренко, Ю. Сурмін, П. Шеремета, В. Чуба зазначають, що сьогодні зусилля спеціалістів спрямовані переважно на розроблення сучасних, більш ефективних кейс-форматів та методичних підходів до підготовки професіоналів найвищого рівня.

Дж. Маанен, Дж. Ерскін, М. Ліндерс зауважують, що найбільш потужними вважаються кейси, які передбачають можливість отримання низки обґрунтованих оцінок, що призводить до декількох однаково правдоподібних та стверджувальних висновків, кожний з яких потребує у подальшому дій різного спрямування.

К. Харрид пропонує використовувати так звані кейс-тригери, які представлені у вигляді невирішених або провокативних питань, які містять достатньо інформації для того, щоб ситуація заслуговувала на довіру, але недостатньо детально описані, щоб зробити конкретний висновок без подальших пошуків та обговорень [3, с. 67–70].

Розроблення кейсів, спеціально орієнтованих на вироблення у студентів навичок наукової діяльності та підвищення рівня студентських досліджень, здійснювали І. Барнес, К. Крістенсен, С. Грунвалд, А. Хартман та ін.

При цьому недостатньо вивченими залишаються питання загальної методології використання кейс-методів з освітньою метою, типології та класифікації кейсів, а також проблема розроблення та використання засобів оцінки їх ефективності. Окрім того, значний за обсягом та змістовно багатий арсенал кейс-методів для підготовки психологів (спеціальних, клінічних) залишається надбаням досить обмеженого кола спеціалістів.

Мета статті. Головна мета статті – поглибити наукові уявлення щодо потенціалу та особливос-

тей використання кейс-методу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі спеціальної (клінічної) психології.

Виклад основного матеріалу. Спеціалісти американських та європейських вишів, які мають давню традицію використання кейсів під час підготовки спеціалістів для сфер бізнесу, права, медицини, психології, І. Барнес, К. Крістенсен, К. Харрид визначають ключові принципи використання кейс-методу.

Кейс-метод є формою навчання на основі обговорення в групі студентів складної і часто неоднозначної реальної професійної ситуації, для вирішення якої, як правило, необхідне її різнобічне дослідження.

За своїм змістом використання кейс-методу сприяє переходу від традиційної, центрованої на викладачі моделі до інтерактивної освіти, центральним учасником якої є студент, який відіграє провідну роль в організації власного навчання та взаємонавчання.

Реалізуючи метод на практиці, викладач використовує питання, діалоги, дискусії й інші аналітичні прийоми для залучення студентів у складний процес освітньої взаємодії. Такий підхід не лише підвищує вірогідність засвоєння знань, а й дає змогу виходити за їх рамки у зону розвитку у студентів аналітичних умінь та самосвідомості, навичок спілкування і лідерства, формування здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності.

Організуючи обговорення, викладач не намагається охопити весь матеріал в аудиторії (classroom), а спрямовує студентів на шлях відкриттів, критичного осмислення та розкриття більш глибокого смислу матеріалу шляхом його активного опрацювання та обговорення. При цьому важливо зауважити, що сам викладач має бути добре підготовленим і стосовно змісту обговорюваного матеріалу, і стосовно організації процесу обговорення, орієнтованого на знання та досвід його учасників.

У кейс-методі студенти є співавторами освітнього процесу, готуючись до обговорення завчасно (спочатку індивідуально, а потім у малих групах). Вони приймають участь у роботі над кейсом як доповідачі й як слухачі з метою підвищення власної професійної компетентності та навчання інших членів групи.

Обговорення може проводитися і після занять, коли студенти рефлексують результати групової роботи та використовують їх у широкому контексті академічного та професійного життя [4].

Наукові доробки вітчизняних та зарубіжних учених Г. Багієва, М. Долгорукова, О. Прутченкова, О. Сидоренка, О. Смолянинової, В. Чуби, О. Шевченко, П. Шеремети дають можливість окреслити цілі використання кейсів у навчанні:

- прикладне використання теоретичних концепцій та подолання розриву між наукою і практикою;
- заохочення активного навчання та створення умов для розвитку у студентів комунікативних навичок, умінь працювати у групі та вирішувати професійні проблеми;
- отримання студентами задоволення від спільного обговорення та зростання бажання вчитися.

Кейс-метод забезпечує розвиток ключових умінь: навички групової роботи; індивідуальні навчальні та дослідницькі уміння; уміння знаходити та аналізувати інформацію, отриману з різних джерел (бібліотека, Інтернет-ресурси, результати експериментів, звіти експертів); навички презентації; навички практичної діяльності та управління.

Щодо прийомів та методів організації роботи з кейсами в аудиторії, то вони можуть бути такими: сократичні діалоги; сплановані дискусії; симпозиуми, дебати; публічні слухання і апробації; робота дослідницьких груп; тематичні звіти; дискусійні звіти (наприклад, обмін аргументами прихильників двох протилежних позицій із підсумковим заключенням).

Формально-організаційною основою для класифікації кейсів може слугувати запропонований Робертом Йінь ситуаційно-змістовний принцип групування кейсів [5, с. 48]. Характеризуючи кейс як перспективний метод якісних наукових досліджень, автор зазначає, що кейс-метод доцільно використовувати для обговорення та аналізу принаймні чотирьох різних професійних ситуацій:

1. Для пояснення причинно-наслідкових зв'язків, які зумовлюють необхідність інтервенцій (дій) у реальній ситуації.
2. Для опису реальних умов, у яких відбулася дія.
3. Для опису самої дії.
4. Для дослідження тих ситуацій, у яких виконана дія не призвела до очікуваного результату.

Термін «кейс-метод» (case study) дослівно перекладається з англійської мови як метод одного випадку, що вказує на його сфокусованість на конкретній ситуації. Відповідно, узагальнення та висновки, зроблені на матеріалі конкретного випадку, мають не статистичний, а пояснювально-логічний характер, спираються на аналогії зі схожими ситуаціями і тому характеризуються суб'єктивізмом. Водночас К. Харрид зазначає, що використання конкретного випадку у навчальних цілях передбачає його типовість та релевантність відповідній сфері реальної дійсності, потребує прийняття до уваги сукупності зовнішніх і внутрішніх умов та факторів, а також можливості різних, часто альтернативних і непередбачуваних варіантів подальшого розвитку подій [3, с. 68].

Один з ефективних способів подолання суб'єктивних тенденцій під час роботи студентів із кейсом полягає у використанні техніки переривання, так званий перерваний кейс (Interrupted Case Method). Наприклад, у практиці нашої роботи ми використовували наукові статті зі спеціальної психології з Наукового часопису НПУ імені М.П. Драгоманова (Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія). Студентам зачитувався опис проблеми і завдання дослідження та формулювалося завдання розробити програму експерименту, спрямованого на вирішення окресленої проблеми. Робота проводилася у невеликих групах, після чого кожна група представляла свої результати та обґрунтовувала вибір запропонованого підходу, діагностичного інструментарію та процедури проведення дослідження.

На наступному етапі обговорення викладач коротко описує метод вирішення проблеми, використаний автором статті, і просить студентів на цей раз спрогнозувати ймовірні результати дослідження. Через деякий час групи презентують та обґрунтовують свої припущення, які викладач супроводжує коментарями. Потім зачитує фактичні дані, опубліковані у статті, і знову ставить завдання для групової роботи, пропонуючи проаналізувати одержані автором результати та зробити висновок відносно гіпотези дослідження. Робота завершується читанням опису результатів та висновків, представлених автором статті, та обговоренням зі студентами їх обґрунтованості і коректності.

Досвід проведення кейсу у такому форматі дає можливість зробити висновок, що даний формат найбільше відповідає умовам наукового пошуку: студенти працюють із неповними даними, висувують спірні гіпотези, збирають додаткову інформацію, знову роблять припущення, перевіряють та вимірюють власну позицію і т. д.

У практиці викладання дисциплін «Психодіагностика та відбір дітей у спеціальні заклади освіти» та «Психопрогностика у спеціальній та клінічній психології» був використаний кейс-тригер, у якому запропоновано невизначену (і деякою мірою провокативну) психодіагностичну ситуацію, яка мала різні можливості і варіанти її визначення та потребувала відповідних цим варіантам діагностичних інструментів.

Завдання складалося з двох частин. У першій частині студентам була запропонована для обговорення діагностична ситуація з варіативністю можливих причин описаної проблеми: «Вражає ступінь неухважності та неорганізованості дитини. Віка постійно щось забуває дома з навчальних предметів, забуває записати домашнє завдання у щоденник, часто перепитує вчителя. Особливо це стає помітним, коли вчитель пояснює, що треба зробити (дає інструкцію). У такі моменти дівчинці

необхідно декілька разів повторити сказане, перш ніж указівки будуть прийняті і виконані. Такі особливості уваги впливають і на результати навчальної діяльності: основні помилки від неорганізованості та неуважності». Студенти повинні були прогностично визначити причину такої неуважності і неорганізованості, уважно прочитавши текст і враховуючи усі можливі причини описаних проблем. Вік дитини не вказаний умисно.

Частина II: застосовуючи кейс-технологію, студенти працюючи у малих групах по дві-три особи, повинні були зібрати повний кейс для вирішення запропонованої психодіагностичної ситуації, описаної у першій частині завдання: якщо дитині вісім років і у неї незначні порушення когнітивних процесів (затримка психічного розвитку); якщо дитині дев'ять років і у неї СДУГ; якщо дитині сім років і вона педагогічно занедбана; якщо дитині 13 років і у неї спостерігається дисгармонійний психічний розвиток.

Для створення кейсу студентам необхідно було дотримуватися такої структури: дати анотацію, тобто загальний опис кейсу; визначити ключову ідею, тобто проблему для обговорення; окреслити мету та цільову аудиторію; провести аналіз ситуації – усіх чинників, які її визначають; визначити та вірогідно описати вплив усіх формуючих фігур, які, можливо, взаємодіють із дитиною; описати сюжет кейсу (його сюжетну структуру), тобто окреслити коло питань, які необхідно вирішити; визначити необхідний діагностичний інструментарій та аргументувати доцільність і послідовність використання вибраних методик; зазначити можливі види дозованої психологічної допомоги, які можуть надаватися дитині у ході обстеження; на основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків запропонувати можливі варіанти розв'язання проблеми (напрями психологічної допомоги) з вірогіднісним прогнозом їх наслідків; надати методичні рекомендації щодо роботи з кейсом.

У практиці викладання дисципліни «Психологічна корекція» також був використаний кейс-метод, у якому запропоновано студентам, узагальнюючи знання з вікової психології, спеціальної психології, психодіагностики та психологічного консультування, скласти загальні корекційні програми для надання психологічної допомоги дітям із різними типами порушень психофізичного розвитку. У структуру кейсу слід було включити такі складники: загальна характеристика порушення; психокорекційна мішень; психокорекційні завдання (з урахуванням ступеня/варіанту/форми/групи порушення); види діяльності, за рахунок яких можлива психокорекція того чи іншого типу порушення; форми роботи; методи та техніки, які можуть бути використані з урахуванням вікових, індивідуальних та фізичних особливостей дітей.

Для отримання достовірної і повної оцінки ефективності кейс-методу ми використовували інструменти, які дають змогу аналізувати кількісну (результати тестів, дані опитувань) та якісну (матеріали обговорення кейсів) інформацію. Аналізувалися як безпосередні показники засвоєння змісту курсів «Психодіагностика та відбір дітей у спеціальні заклади освіти», «Психопрогностика у спеціальній та клінічній психології», «Психологічна корекція», так і ключові інтелектуальні, професійні та комунікативні навички студентів. Для цього можуть бути одночасно використані стандартизовані тести досягнень та серії спеціально розроблених опитувальників-буклетів. Матеріали кейсів аналізуються з метою оцінки: а) рівня інтеграції теоретичних знань; б) глибини аналізу; в) рефлексивних здібностей студентів.

Окрім індивідуальних результатів, можна використовувати й експертні оцінки роботи студента членами групи та спостерігачами за низкою критеріїв: ступенем залучення у дискусію; здатністю продукувати ідеї та гіпотези; здатністю до аргументації та переконання; готовністю приймати участь у роботі групи та ін.

Додатково може бути проаналізована інформація, отримана у ході дискусії та у процесі налагодження зворотного зв'язку.

У дослідженні Дж. Мейо порівнювалися показники трьох тестових блоків та підсумкового екзамену з курсу «Психологія прихильності» у двох групах студентів: із традиційною моделлю навчання та з використанням кейс-методу. Останні продемонстрували більш високий рівень засвоєння і осмислення матеріалу курсу та готовність до його практичного використання [6, с. 139].

Аналізуючи отримані підсумкові результати вивчення вищеназваних дисциплін, ми помітили кращу здатність студентів, які приймали активну участь у дискусії, використовувати принципи наукового дослідження для вирішення професійних проблем та виявили прямий зв'язок між кількістю концепцій, що обговорювалися у групі, та глибиною аналізу і кількістю продуктивних ідей, представлених в індивідуальних звітах студентів.

Даючи відповіді на питання анкет, студенти відзначали, що кейс-метод стимулює критичне мислення, бажання бути незалежним у судженнях, сприяє поліпшенню ставлення до предмета, який вивчається, до розвитку навичок усного і писемного мовлення (що є важливим складником професійної компетентності психолога).

Студенти вказували також і деякі стресові моменти, пов'язані з виконанням кейсу: необхідність працювати з великою кількістю матеріалу або, навпаки, з недостатньою інформацією; жорсткі часові рамки; нечіткість інструкції та високий рівень невизначеності, а також невпевненість у правильності власних висловлювань.

Висновки і пропозиції. Кейс-метод є одним із найбільш перспективних інтерактивних методів організації професійної підготовки спеціалістів у галузі психології (спеціальної, клінічної); сприяє підвищенню рівня психологічної готовності майбутніх фахівців до ефективності засвоєння навчального матеріалу та до практичної професійної діяльності; розширює можливості моделювання майбутньої професійної діяльності через занурення студентів у конкретну проблемну ситуацію, що є типовою для їхньої професії; підвищує емоційне залучення студентів за рахунок групової динаміки у процес навчання; сприяє підвищенню позитивної професійної мотивації та формуванню професійно важливих особистісних якостей і компетенцій.

І наостанок хочемо зауважити, що під час упровадження кейс-методу в освітній процес слід бути впевненими у тому, що студенти володіють достатнім рівнем теоретичних знань та базовими дослідницькими навичками. Окрім того, під час занять необхідно мати вільний та оперативний доступ до різних джерел інформації, оскільки в іншому разі потужний освітній та розвивальний потенціал кейс-методу не буде реалізований.

Список використаної літератури:

1. Herreid C.F. Start with a Story: The Case Study Method of Teaching College Science. Arlington, VA : NSTA. 2007. 450 p.
2. Barnes L.B., Christensen C.R., Hansen A.J. Teaching and the case method: Text, cases, and readings. Cambridge : Harward Bisnes School Press. 1994. 288 p.
3. Herreid C.F. Trigger cases versus capstone cases. *Journal of College Science Teaching*. 2007. Vol. 38. № 2. P. 67–70.
4. Case Method in Practice. *Harvard Business School*. URL: <http://www.hbs.edu/teaching/case-method-in-practice/> (accessed: 15.01.2014).
5. Yin R. Case study research: Design and methods. Thousand Oaks, CA : Sage Publishing. 2009. 219 p.
6. Mayo J. Using case-based instruction to bridge the gap between theory and practice in psychology of adjustment. *Journal of Constructivist Psychology*. 2004. Vol. 17. № 2. P. 137–146.
7. Осадченко І.І. Дефініція та дидактична сутність поняття «кейс-метод». *Гуманітарний вісник*. 2011. № 19. С. 169–173.
8. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика / О. Сидоренко та ін. Київ : Центр інновацій та розвитку, 2001. 255 с.
9. Скрипник З.Е. Психологія і педагогіка. Проведення індивідуального заняття за методом аналізу конкретних навчальних ситуацій (case study) : навчально-методичний посібник. Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2012. 145 с.
10. Ситуаційний аналіз, или Анатомія кейс-метода / Ю. Сурмин и др. ; под ред. Ю. Сурмина. Киев : Центр інновацій и развития, 2002. 286 с.
11. Шеремета П., Канищенко Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі. Київ : Центр інновацій та розвитку, 1999. 80 с.

Krotenko V. Case method usage in professional training of clinical psychologists

In the article considered the issues of the case method usage during professional training of Clinical psychologist. Emphasis is placed on the essence of the case method as an interactive method of teaching; as a form of organization of students educational and cognitive activities; as a pedagogical method which is used during clinical psychologist trainings. It is noted that the organization of the educational process is aimed not only at mastering theoretical knowledge's, but also at the ability of students to make independent decisions and act in different situations using gained theoretical knowledge's. To achieve such results, it is necessary to apply new approaches to the organization of educational process which could include focusing on the personal and professional individuality of each student. It is also important to use during educational process differential and creative approaches which includes variety of interactive forms and methods of training. This approach not only increases the assimilation of information, but also develops in student different skills: analytical skills and self-awareness, communication and leadership skills, increase the ability to make decisions in conditions of uncertainty.

There were revealed the potential of the case method as a powerful tool of interactive and personality-oriented strategy of students education, aimed at developing in them such skills as; critical thinking, communication skills and interpersonal skills. Was found that the most powerful are cases which provide a number of reasonable estimates which leads to variable but equally plausible and proven conclusions.

It is suggested to use the case triggers, which are presented in the form of unresolved or provocative issues which requires more research and discussion in further. Particular attention is paid to the cases development which will be specifically focused on developing in students research skills.

The results of using of the case method in the educational process were analyzed with an emphasis on the following issues: methodology, possibilities of its usage during clinical psychologists training and evaluation of its general effectiveness and potential.

Key words: *interactive, critical thinking, conceptual thinking, case method, educational efficiency, case trigger, interrupted case.*